

Studying the attitude of different social groups on the culture of sacrifice and martyrdom and its strengthening strategies

Javad Afshin¹

Abstract

The purpose of this research is to investigate the attitude of different social groups towards the culture of sacrifice and martyrdom and strategies to strengthen it. The current research is descriptive-survey in terms of data collection method. The statistical population of this research included all the employees of education departments and all the employees of the General Directorate of Medical Sciences of North Khorasan Province, whose number is 986. According to Cochran's formula, the sufficient sample size for the community is 277 people, which were determined by stratified random sampling. The means of collecting information in this research are two questionnaires: "Culture of Sacrifice and Martyrdom" and "Strategies to Promote the Culture of Sacrifice and Martyrdom". In the results of the research, eight items are identified among the various factors influencing the culture of sacrifice and martyrdom. Also, the results of the research show that the strategies for promoting the culture of sacrifice and martyrdom are different according to different groups, and education is not the only pillar of promoting the culture of sacrifice and martyrdom, and other social institutions should also be used in the society. Changing people's attitude towards the issue of sacrifice and martyrdom is an opportunity for education, but the neglect of other institutions and organizations will become a threat to the society.

Keywords: *Attitude, Culture, Martyr, Sacrifice, Martyrdom*

1- Master of Educational Management, Department of Management Education, Faculty of Humanities, Islamic Azad University, Bojnord Branch, Bojnord, Iran; javad.afshin@yahoo.com.

مطالعه نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن

جواد افشین^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۳

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف به فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن می‌باشد. تحقیق حاضر از نظر روش گردآوری داده‌ها، توصیفی-پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه کارکنان ادارات آموزش و پرورش و کلیه کارکنان اداره کل علوم پزشکی استان خراسان شمالی بوده‌اند که تعداد آنان ۹۸۶ نفر می‌باشند. طبق فرمول کوکران حجم نمونه مکفی برای جامعه ۲۷۷ نفر شد که این تعداد به وسیله شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای مشخص شدند. ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق دو پرسشنامه «فرهنگ ایثار و شهادت» و «راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» بوده است. در نتایج پژوهش هشت گویه را جزو عوامل مختلف تأثیرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت شناسایی شد. همچنین نتایج پژوهش نشان می‌دهد که راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، از نظر گروه‌های مختلف متفاوت است و آموزش و پرورش تنها ستون ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نمی‌باشد و در جامعه باید از سایر نهادهای اجتماعی نیز بهره برد. تغییر نگرش افراد به مسئله ایثار و شهادت با اینکه برای آموزش و پرورش یک فرصت است، اما غفلت سایر نهادها و سازمان‌ها از این امر برای جامعه تبدیل به تهدید خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: نگرش، فرهنگ، شهید، ایثار، شهادت.

۱- کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بجنورد، بجنورد، ایران؛

javad.afshin@yahoo.com

مقدمه

در جنگ هشت ساله عراق با ایران، رژیم بعث عراق با داشتن تمامی امکانات و سلاح‌ها و پشتیبانی کشورهای بزرگ جهان، نتوانست بر ایران پیروز شود. نقطه اتکا ایران در این جنگ نابرابر برخلاف جبهه مخالف، برخورداری از انواع سلاح‌های شیمیایی و ... نبود. اتکا ایران بر چیزی بود که ما در اصطلاحاتی مانند «ایثار»، «روحیه شهادت طلبی»، «جهاد» آن را بسیار شنیده‌ایم. ما این کلمات را وجود «فرهنگ ایثار و شهادت» می‌خوانیم. این روحیه نه تنها در جزء جزء خاطرات و دست‌نوشته‌های شهدا و رزمندگان به چشم می‌خورد؛ بلکه باعث حیرت و تعجب طرف‌های مقابل در جنگ نیز شده است. یکی از فرماندهان ارشد ارتش عراق به نام سرلشکر رحیم ابوحیدر می‌گوید: «ما در زمان جنگ می‌دیدیم که ایرانی‌ها حقیقتاً با تمام توانشان می‌جنگیدند، من که به‌شخصه جز شهادت و رشادت چیز دیگری از آن‌ها ندیدم. جوانی را دیدم که لباس شخصی پوشیده بود. آرمی جی هفت در دستش بود. رو به روی تانک می‌ایستاد و شلیک می‌کرد. این حرکت در نظر من به راستی نماد شجاعت بود. نمادی از شهامت و دلاوری ایرانی‌ها، او از آن تانک به آن عظمت نمی‌ترسید.» (ابوحیدر، ۱۳۸۷: ۱۰۸). ارتش عراق برای مقابله با این روحیه و این عظمت دریای شوق و غیرت برای دفاع از میهن که در میان تمام گروه‌های اجتماعی اعم از بازاریان، دانشگاهیان، کارمندان، کارگران و ... و تمام سنین اعم از نوجوان، جوان و پیر وجود داشت، تنها می‌توانست به استفاده بیشتر از سلاح و ابزار نظامی مدرن متوسل شود. در جنگ تحمیلی، پدیده عجیبی که با معیارهای مادی گرایانه قابل تبیین نبود، در ایران شکل گرفت. افراد و گروه‌ها به صورت داوطلبانه عازم جبهه‌ها می‌شدند و آگاهانه و مشتاقانه خواهان آن بودند که کشته شوند. کشته شدن آنان نه تنها باعث ناراحتی بازماندگان نمی‌شد، بلکه افتخار تلقی می‌شد و نه تنها دیگران را مأیوس نمی‌کرد بلکه آنان را به تداوم این مسیر علاقه‌مند می‌کرد (رفیع پور، ۱۳۷۶). این پدیده که فرهنگ ایثار و شهادت نامیده می‌شود، باعث پیروزی در میدان نابرابر جنگ گردید و تداوم مسیر جمهوری اسلامی را تضمین نمود. امروز نیز پیروزی در میدان‌های بزرگ مستلزم فرهنگ اصیل ایثار و شهادت است. فرهنگ ایثار و شهادت همانند هر فرهنگ دیگری برای زنده ماندن باید انتقال یابد و به نسل جدید منتقل شود. تحلیل و بررسی نگرش گروه‌های مختلف به فرهنگ ایثار و شهادت، شاخص مناسبی برای یافتن راهبردهای مؤثر جهت ترویج و

تقویت این فرهنگ می‌باشد.

بیان مسئله

در علوم اجتماعی، فرهنگ را بخشی از تمدن دانسته و این‌گونه تعریف کرده‌اند «مجموعه دستاوردها و اندوخته‌های معنوی بشری که این دستاوردها و اندوخته‌ها یا حاصل تلاش انسان است و یا به طور مستقیم یا غیرمستقیم در اثر تعالیم انبیا حاصل شده است (مشیری، ۱۳۶۹). تأثیر فرهنگ و به ویژه افکار و عقاید، در رفتار و کردار مردم یک جامعه معلول این است که چه اندازه آن فرهنگ در جان مردم و عمق وجودشان ریشه دوانیده و میزان باور داشت آنان تا چه اندازه باشد. یک فرهنگ پویا در برخورد با فرهنگ و تمدن‌های مختلف، هویت خود را از دست نمی‌دهد و می‌تواند به صورت طبیعی با آن‌ها به مقابله بپردازند و فرهنگ مهاجم را دفع نمایند تا در هر شرایط، توانایی لازم را برای بقای خویش داشته باشد (امام خمینی (ره)، ۱۳۶۰). فرهنگ، اساس و بنیاد پیشرفت و تعالی انسان‌ها و نشان‌دهنده اصالت یک ملت است. در تمام جوامع بشری، ارزش‌هایی وجود دارد که بنیان اصلی فرهنگ آن جامعه را شکل می‌دهند. اهمیت و جایگاه این ارزش‌ها به گونه‌ای است که هر ملتی، هویت و حیات اجتماعی و سیاسی خود را در پای بندی و احترام به آن‌ها و انتقال کامل آن به نسل‌های آینده می‌داند. فرهنگ ایثار و شهادت یکی از این ارزش‌هاست که در تمام جوامع دارای ارزش و جایگاه ویژه‌ای است و به عنوان یک فرهنگ رشد یافته و مرفعی، جزء برترین مفاهیم الهی و در نتیجه والاترین و بهترین ارزش‌هایی است که یک فرد متعهد و پای بند به ملاک‌های انسانی و اخلاقی می‌تواند به آن مقام دست یابد (رجبعلی، ۱۳۸۵: ۴۹).

از آنجاکه مقوله ایثار و شهادت نیز جزء ارزش‌های بنیادین جامعه اسلامی ایران است و انتقال چنین ارزش‌هایی همواره جزء سیاست‌های کلان فرهنگی کشور بوده است، بدین ترتیب از نظام آموزشی کشور به عنوان بزرگ‌ترین نهادی که وظیفه انتقال فرهنگ و ارزش‌ها را بر عهده دارد، انتظار می‌رود ضمن پیروی از سیاست‌های فرهنگی کشور، پیشرو در این حرکت فرهنگی نیز باشد؛ بنابراین چنانچه جامعه‌ای حاکمیت جو ایثار و شهادت بر فضای فرهنگی کشور را مهم می‌داند، باید نظام آموزشی خود را به گونه‌ای سازمان‌دهی کند که خروجی هزینه‌ها و تلاش‌های انجام شده

در آن، جوانان خودساخته و با هویتی باشند که به خوبی فرهنگ ایثار و شهادت را شناخته و به نیکی آماده کوشش و فداکاری در راه آن بوده و تا پای جان از آن دفاع نمایند (بهاگردی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۵۰).

در این میان، جایگاه و نقش معلمان به دلیل داشتن ارتباط مستقیم با دانش آموزان شاخص تر از بقیه است. آن‌ها با رفتار و گفتار خود و نوع آموزشی که در کلاس ارائه می‌دهند، می‌توانند تحولات عظیم و شگرفی را در وجود دانش آموزان ایجاد کرده و الگوی مناسبی برای آن‌ها در زمینه شکل‌گیری ارزش‌ها باشند (کمالی کارسالاری، ۱۳۸۶: ۵۳)؛ بنابراین نظام آموزشی کشور در راستای گسترش فرهنگ مذکور که جزء ارزش‌های والای جامعه اسلامی ایران است باید تلاش گسترده‌ای داشته باشد (صالحی، اکبرپور، ۱۳۸۶: ۲۵۱). عدم توجه به این مسئله یا حتی کم‌توجهی، برنامه‌ریزی غلط و بی‌برنامگی می‌تواند یکی از پتانسیل‌های قوی بقا و هویت بخشی به جامعه را از بین برده و یا ماهیت آن را در جهت منافع کم‌ارزش تغییر دهد. لذا مطالعه‌ی حاضر بر لزوم توجه بیشتر به فرهنگ ایثار و شهادت در گروه‌های اجتماعی مختلف (کارکنان آموزش و پرورش، کارکنان دانشگاه علوم پزشکی، بسیجیان، سازمان ورزش و جوانان، کارکنان دانشگاه آزاد) صورت گرفته است و با عنایت به نقش و اهمیت نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف در احیا و زنده نگه‌داشتن فرهنگ ایثار و شهادت برای محقق این سؤال مطرح می‌باشد که آیا بین نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف در گروه‌های اجتماعی مختلف و فرهنگ ایثار و شهادت رابطه معنی‌داری وجود دارد؟

در استان خراسان شمالی با داشتن هزاران شهید، شهید گمنام، مفقودالاثَر، جانباز و آزاده بیش از سایر استان‌ها، ضرورت و بسترسازی فرهنگ ایثار و شهادت احساس می‌شود. از این رو مشخص و روشن بودن ویژگی‌های نگرش و مسلح بودن گروه‌های اجتماعی مختلف به این ویژگی‌های می‌تواند از جمله ضرورت‌های انجام این پژوهش باشد که به دنبال خود رشد و پویایی فرهنگ ایثار و شهادت را در بر خواهد داشت. با توجه به اهمیت و نقش نگرش گروه‌های اجتماعی، با نظرخواهی و مطالعه دیدگاه‌ها در این ارتباط، ضمن روشن‌تر کردن وضع موجود، آثار نگرش‌های گروه‌های مختلف را بر فرهنگ ایثار و شهادت مشخص خواهد شد. یافته‌های این پژوهش می‌تواند در شناسایی عوامل تأثیرگذار بر جامعه مؤثر باشد چراکه شناخت بهتر این

مشکلات و مسائل و همچنین تلاش برای بهبود شرایط و یافتن راهبردهایی برای تقویت نگرش گروه‌های اجتماعی می‌تواند فرهنگ ایثار و شهادت را به طور مؤثر پایدار و نهادینه نماید. این عوامل که باعث رشد و بقای ارزش‌های دفاع مقدس خواهد شد، ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر را بیشتر نشان می‌دهد.

اهداف پژوهش

هدف اصلی:

هدف اصلی و بنیادین این پژوهش، «شناسایی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن از دیدگاه گروه‌های اجتماعی منتخب» است.

اهداف فرعی:

۱. شناسایی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار و شهادت از دیدگاه کارکنان ادارات آموزش و پرورش استان خراسان شمالی؛
۲. رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار و شهادت از دیدگاه کارکنان دانشگاه علوم پزشکی استان خراسان شمالی؛

فرضیات پژوهش

۱. عوامل مختلفی بر فرهنگ ایثار و شهادت تأثیر دارند؛
۲. راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، از نظر گروه‌های مختلف متفاوت است؛
۳. آموزش و پرورش ستون اصلی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌باشد.

سؤال‌های پژوهش

۱. عوامل مؤثر بر فرهنگ، ایثار و شهادت کدام اند؟
۲. مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت در نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف از چه جایگاهی برخوردار است؟
۳. از نظر گروه‌های اجتماعی مختلف، راهبردهای مؤثر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در استان کدام اند؟
۴. نقش آموزش و پرورش در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت چیست؟

متغیرهای پژوهش

متغیر مستقل:

در پژوهش حاضر نگرش گروه‌های اجتماعی به عنوان متغیر مستقل مطرح می‌باشد.

متغیر وابسته:

در این پژوهش، متغیر وابسته (ملاک)، فرهنگ ایثار و شهادت است.

متغیر تعدیل کننده:

سن، جنس، میزان تحصیلات، سابقه خدمت و رشته تحصیلی کارکنان، متغیر تعدیل کننده این پژوهش می‌باشند.

تعاریف نظری و عملیاتی واژه‌ها

تعاریف نظری

- ایثار^۱: این کلمه، به معنای بذل و بخشش؛ ترجیح دادن بعضی بر بعضی دیگر؛ گذشت کردن از حق خود برای دیگران؛ غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن؛ منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن؛ دیگری را در رساندن به منفعت و دفع مضرت بر خود مقدم داشتن آمده است (دهخدا، ۱۳۷۶، ج ۳: ۳۱۶۶).
- شهادت^۲: مرحله و درجه پایانی ایثار، «شهادت» است و آن را می‌توان کامل‌ترین جلوه ایثار دانست. در اسلام کشته شدن آگاهانه در راه آرمانی مقدس و پاک که به تعبیر قرآن «فی سبیل الله» نامیده می‌شود، شهادت نام دارد (علی اکبری، ۱۳۸۹: ۱۷۶).
- فرهنگ^۳: اصطلاح فرهنگ از نظر تنوع مفاهیم و وسعت معانی، چنان ابعاد گسترده‌ای دارد که دستیابی به تعریفی جامع از آن عملاً غیرممکن گردیده و با توجه به ابعاد آن شاید تاکنون بیش از ۲۰۰ تعریف از فرهنگ ارائه شده است (شاه نوروزی، ۱۳۸۷: ۴۵۹).
- فرهنگ ایثار و شهادت^۱: کمیته فرهنگی معاونت پژوهش و تبلیغات بنیاد شهید و امور ایثارگران، فرهنگ ایثار و شهادت را چنین تعریف کرده است: فرهنگ ایثار و شهادت

۱. Sacrifice

۲. Martyrdom

۳. Culture

عبارت است از مجموعه آگاهی‌ها، باورها، آداب و اعتقادات و اعمالی که موجب وصل انسان به عالی‌ترین و والاترین درجه ایثار و کمال، یعنی مرگ آگاهانه در راه خدا می‌گردد و همچنین هرگونه آثار باقی‌مانده از شهدا و ایثارگران درباره ایثار، شهادت، شهید، سیره و روش و پیام شهیدان و بالأخره تربت پاک و مقدس آنان بخشی از این فرهنگ است (غفاری هاشجین و خاکزاد، ۱۳۸۷: ۳۸۳). به بیان دیگر، فرهنگ ایثار و شهادت را می‌توان مجموعه‌ای از اعتقادات و آموزه‌هایی دانست که باعث شکل‌گیری روحیه شجاعت، ایثار، مبارزه و جهاد در راه خدای متعال و نهایتاً کشته شدن در راه ایمان و عقیده می‌شود. محور اصلی این فرهنگ نیز همان انگیزه‌های متقن و مقدسی است که فرد را به سمت ایثار طلبی و شهادت‌طلبی سوق می‌دهد (اعظمیان بیدگلی، ۱۳۸۹: ۳).

➤ نگرش^۲: اصطلاح نگرش از نظر روانشناسان اجتماعی و جامعه‌شناسان معانی مختلفی دارد. از قدیمی‌ترین کاربرد این کلمه، وضع و حالت بدنی استنباط می‌شد؛ اما در تعاریف فعلی نگرش بیشتر به جنبه ذهنی و روانی فرد اطلاق می‌شود. فریدمن می‌گوید نگرش نظام بادوامی است شامل عنصر شناختی^۳، عنصر احساسی^۴ و تمایل به عمل^۵. عنصر شناختی شامل اعتقادات و باورهای شخصی درباره شی و یا اندیشه است. عنصر احساسی یا عاطفی آن است که معمولاً نوعی احساس عاطفی با باورها ایجاد می‌نماید و تمایل به عمل به آمادگی برای پاسخگویی به شیوه‌ای خاص اطلاق می‌شود. نگرش مثبت یا منفی یک شخص نسبت به یک شی و اندیشه می‌تواند موجب رفتار نسبت به آن شی یا اندیشه باشد. نگرش‌ها می‌توانند تعیین‌کننده رفتار باشد. نگرش به دو صورت مثبت و منفی دسته‌بندی می‌شوند (رفیع پور، ۱۳۷۵ و عبدالطیف خلیفه، ۱۳۷۸).

۱. Sacrifice & Martyrdom Culture

۲. Attitude

۳. Cognitive

۴. Feeling

۵. Action tendency

تعاریف عملیاتی متغیرها

➤ نگرش گروه‌های اجتماعی

جهت سنجش این متغیر از پرسشنامه محقق ساخته و مجموع نمراتی که پاسخگو از پاسخ به سؤالات این پرسشنامه به دست آورده، استفاده شده است.

➤ ایثار

جهت سنجش این متغیر از دو پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه ۶۳ سؤالی محقق ساخته که اعتبار و پایایی آن مورد تائید صاحب‌نظران قرار گرفته است. همچنین پرسشنامه استاندارد علی مقدم زاده (۱۳۹۳) و مجموع نمراتی که پاسخگو از پاسخ به سؤالات به دست آورده، مورد استفاده قرار گرفته است. حداقل نمره پرسشنامه محقق ساخته، ۶۳ و حداکثر آن ۳۱۵ می‌باشد. حداقل نمره پرسشنامه علی مقدم زاده، ۳۲ و حداکثر آن ۱۶۰ می‌باشد.

➤ شهادت

جهت سنجش این متغیر از دو پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه ۶۰ سؤالی محقق ساخته که اعتبار و پایایی آن مورد تائید صاحب‌نظران قرار گرفته است. همچنین پرسشنامه استاندارد علی مقدم زاده (۱۳۹۳) و مجموع نمراتی که پاسخگو از پاسخ به سؤالات به دست آورده، مورد استفاده قرار گرفته است. حداقل نمره پرسشنامه محقق ساخته، ۶۳ و حداکثر آن ۳۱۵ می‌باشد. حداقل نمره پرسشنامه علی مقدم زاده، ۳۲ و حداکثر آن ۱۶۰ می‌باشد.

➤ ایثار و شهادت

جهت سنجش این متغیر از دو پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه ۶۰ سؤالی محقق ساخته که اعتبار و پایایی آن مورد تائید صاحب‌نظران قرار گرفته است. همچنین پرسشنامه استاندارد علی مقدم زاده (۱۳۹۳) و مجموع نمراتی که پاسخگو از پاسخ به سؤالات به دست آورده، مورد استفاده قرار گرفته است. حداقل نمره پرسشنامه محقق ساخته، ۶۳ و حداکثر آن ۳۱۵ می‌باشد. حداقل نمره پرسشنامه علی مقدم زاده، ۳۲ و حداکثر آن ۱۶۰ می‌باشد.

پیشینه پژوهش گروه‌های اجتماعی تعریف گروه:

گروه، مترادف Groupe در زبان فرانسه است که خود از واژه ایتالیایی Gruppo به معنای گره، حلقه، عقده و بسته آمده است و ظاهراً به مجموعه افراد و اشیای گردآمده در یک محله گفته می‌شود. در زبان فارسی، گروه دارای مفاهیم دسته، جمع، فرقه، جمعیت و مجموعه‌ای از اشخاص است و درباره حیوانات و اشیاء واقع و مستقر در یک محل، موضع، موقع و... نیز اطلاق می‌گردد» (آراسته خو، ۱۳۸۱). جامعه‌شناسان درباره تعریف مفهوم گروه توافق ندارند؛ به‌هرحال شاید پذیرفته‌ترین تعریف گروه را بتوان به صورت زیر ارائه کرد: «گروه مرکب از تعدادی از انسان‌هاست که با یکدیگر روابط متقابل داشته و از عضویت خود در یک جمع (که اعضای آن از یکدیگر انتظار اعمال و رفتار مشترکی دارند)، آگاهند». (کونین بروس، ۱۳۷۳). گروه اجتماعی عبارت از تجمع دو یا عده‌ای افراد است که بیشتر به وسیله نیروی پیوندبخش (وجه شبه) با یکدیگر ارتباط دارند و میان آن‌ها کنش متقابل اجتماعی برقرار است.

مفهوم گروه‌های اجتماعی

در یک جمع‌بندی کلی از تعاریف متعدد، گروه‌های اجتماعی را می‌توان این گونه تعریف نمود: «گروه‌های اجتماعی عبارت است از افرادی که وجوه اشتراک مهم دارند؛ (هدف مشترک / دشمن مشترک و ...)، فعالیت مشترک دارند؛ (کنش متقابل)، نسبت به هم احساس تعلق خاطر یا احساس «ما» پیدا نموده‌اند و دارای ساخت و سازمان‌دهی می‌باشند». شکل‌گیری گروه‌های اجتماعی همانند تشکیل جامعه بر اساس رفع نیاز فطری انسان‌هاست.

مفهوم فرهنگ

گرچه واژه فرهنگ در ادبیات فارسی هیچ‌گاه به مفهومی که برخاسته از ریشه کلمه باشد به کار نرفته است (دهخدا). «فرهنگ» ولی در اصطلاح بیش از سیصد تعریف از آن ارائه شده است؛ دقت علمی در شیوه زندگی انسان‌ها، جهان اطراف و نوع رابطه بین این‌ها، رفتارهای فردی و اجتماعی انسان را تعیین و تفسیر می‌کند. از طرفی، فرهنگ بیانگر سبک زندگی، ارزش‌های پایه‌ای و نوع فعالیت‌ها و خدمات انسانی است (چارلز لاندری، ۲۰۰۳). این فرهنگ است که چگونگی

ارتباط با دیگران را رقم می‌زند. این فرهنگ است که کیفیت تعامل را تعیین می‌کند و حتی این فرهنگ است که به شما می‌گوید با چه کسانی رقابت داشته و چگونه با آن‌ها مبارزه کنید (جورجیا، ۲۰۰۶). به عبارت دیگر رفتارهای انسان از یک جهت، متکی به ارزش‌ها و باورهای است که از نوع نگاه به هستی برمی‌خیزد و از جهت دیگر، مستند به استدلال‌های فکری و اندیشه‌هایی است که بر اساس نوع گزاره‌های برخاسته از شرایط و تجربیات او شکل می‌گیرد. از طرف دیگر فرهنگ عامل هویت دهی رفتارها و تعاملات فردی و اجتماعی انسان و جوامع می‌باشد؛ بنابراین تعریف فرهنگ بدون توجه به جهات ارزشی و فکری عبارت خواهد بود از: شیوه زندگی برخاسته از اندیشه (عقل نظری) و نظام ارزشی (عقل عملی).

در این تعریف شیوه زندگی اشاره به کیفیت گزینش‌های فردی و اجتماعی در برخوردها، تعاملات، نوع گفتارها، کردارها و پندارها دارد. عقل نظری اشاره به قوه عاقله انسانی است که سازنده افکار و اندیشه‌های اوست و عقل عملی بیانگر بایدها و نبایدهایی است که در زندگی بر اساس تجربیات و الگوهای زندگی انتخاب شده و عموماً مستند به نگرش انسان به جهان، به تعبیر دیگر نوع جهان‌بینی انسان است (مطهری، ۱۳۶۲). تفاوت شیوه زندگی ریشه تفاوت‌های فردی و اجتماعی و مبین شخصیت افراد است. فرهنگ در انسان چنان تأثیر می‌گذارد که از او به حیوان با فرهنگ یاد می‌شود (روح‌الامینی، ۱۳۷۷) از این رو همه انسان‌ها دارای فرهنگی هستند که شاکله‌ی رفتارهای او را می‌سازد (کونین، ۱۳۷۲). چراکه همه انسان‌ها زندگی را بر پایه‌ی مبانی فکری و ارزشی گزینش می‌کنند و برای بقا و دوام آن تلاش نموده و به راحتی تن به تغییرات آن نمی‌دهد و حتی به مقابله افکار و ارزش‌های بیگانه برمی‌خیزد. همه این تغییرات به قدرت شگرف فرهنگ و عناصر فرهنگی برمی‌گردد که چگونه تحریک و جهت‌دار شود (تایلور، ۱۹۹۱)..

شهادت

شهادت اوج تعالی انسان است. در فرهنگ اسلام و بخصوص تشیع، ارزشمندترین و گران‌بهارترین حرکت، شهادت است. شهید کسی است که با نثار جان خود، درخت اسلام را آبیاری کرده و فساد را ریشه‌کن می‌کند. شهادت مهم‌ترین عامل در شکل‌دهی متعالی به هویت جوان ایرانی به شمار می‌رود.

شهید؛ در لغت یعنی حاضر، ناظر، گواه، امین در شهادت، خبردهنده راستین، آنکه از علم او چیزی فوت نشود، جان مرگ سرخ و مقدسی است که انسان آزاده با شناخت آن را در راه عقیده و ایده‌ای مقدس «شهادت» دادن در راه خدا و به فرموده شهید مطهری شهادت مرگ آگاهانه در راه هدف مقدس است. در لسان عرب، شهید و شهادت در لغت به معنای شهود و حضور است و شاهد و شهید یعنی حاضر و جمع آن شهداست (خرم‌شاهی، ۱۳۸۳: ۲۳۶). در مجمع البحرین آمده است شهید یعنی کشته‌شده در راه خدا و وجه تسمیه‌اش به خاطر این است که ملائکه‌ی رحمت به این شهدا می‌نگرند (فخرالدین طرلجی ج الثانی: ۵۵۳).

کلمه شهید بزرگ‌ترین بار معنی را دارد؛ زیرا شهید در لغت به معنای حاضر، ناظر، گواه و گواهی دهنده و خبردهنده‌ی راستین و امین و همچنین به معنی آگاه و نیز به معنی محسوس و مشهود، کسی که همه‌ی چشم‌ها به اوست و بالاخره به معنی نمونه، الگو و سرمشق است (شریعتی، ۱۳۷۴: ۱۵۷). واژه شهید به معنای شاهد، گواه و کشته‌شده در راه خدا آمده است. شهید از ریشه شهد در لغت عرب با مشتقات متعدد در اصل معنی حاضر بودن در یک محل (نقطه مقابل غایب بودن) است. همچنین به معنی کسی که چیزی را با چشم خود دیده و کسی که آنچه را دیده بیان می‌کند، آمده است. در قرآن کریم ۴۵ مرتبه به معنای حضور در یک محل، گواهی و علم به چیزی، اقرار و اعتراف، مشاهده و دیدار، به دست آمدن و حاصل شدن چیزی و آماده‌به‌خدمت بودن آمده است (میمنه، ۱۳۸۵: ۸). از نظر لغوی در کتاب فرهنگ لغات آریانپور (۱۳۶۸: ۱۳۲۹)، شهید به معنای فدائی، شهید راه حق و شهید راه خدا آورده شده است. در فرهنگ علوم سیاسی نیز (۱۳۷۵: ۲۲۹) از شهادت به عنوان عملی با دو رکن «انتخاب آگاهانه» و «در راه خدا» یادشده است. شهید عملاً به حق شهادت می‌دهد. فرشتگان او را می‌بینند پس او شاهد است (معلوف، ۱۳۸۴). او کشته‌ی راه خدا و اسلام است. شهید کسی است که شاهد و ناظر بر ملکوت الهی و حقایق و شگفتی‌های جهان بالاست و به مرتبه‌ی شهود و مشاهده‌ی باطنی رسیده است. به تعبیری دیگر شهید دارای مقام خاصی می‌باشد که از مقامات عرفانی و فوق عرفانی است و شخصی است که با جهاد اکبر موفق به شرکت در جهاد اصغر و رسیدن به فیض شهادت می‌شود (خدایار، ۱۳۸۶).

شهادت در لغت به معنای، گواهی دادن، کشته شدن در راه خدا، شهید گردیدن و عالم شهادت در مقابل عالم غیب آمده است. شهید یعنی حاضر، شاهد، عالم به غیب و حاضر، یکی از

اسماء حسناى خدا و سرانجام کشته شدن در راه خدا و دین است (معین، ۱۳۵۴ ج ۲: ۲۱۰۰). شهادت مرگ آگاهانه در راه هدف مقدس است. عملی آگاهانه و اختیاری است و شهیدان شمع محفل بشریت هستند (مطهری، ۱۳۷۶). شهادت یعنی کشته شدن در راه خدا، آن که به شهادت دست یافته و در راه خدا کشته شده است (انوری، ۱۳۸۱). شهادت، فدا کردن آگاهانه‌ی تمام هستی خود در راه هدف مقدس است. شهادت ارتقاء و عالی‌ترین حد تکامل است (مطهری، ۱۳۵۹: ۸۳): امام خمینی (ره) فرمودند: شهادت برای ما فیض عظیمی است، جوان‌های ما شهادت را آرزو دارند و ملتی که شهادت را آرزو دارد پیروز است (امام خمینی، ۱۳۶۴ ج ۹: ۴۹). شهید دارای خلیات، خصایص و ویژگی‌هایی است که شایستگی کشته شدن در راه خداوند را پیدا می‌کند و آثار این خلیات در جامعه تأثیر گذاشته و ماندگار خواهد بود و اگر افراد جامعه خصوصیات رفتاری ایشان را الگو قرار دهند، به سعادت خواهند رسید. این «الگوی رفتاری و اخلاقی» مفهومی از فرهنگ شهادت را می‌رساند. شهادت‌طلبی، یعنی به استقبال مرگ شتافتن در راه آرمان و آیین برحق، نهراسیدن از مرگ و جان‌نثاری در راه حاکمیت حق. شهید مطهری می‌نویسد: «قوی‌ترین مردان هم وقتی خود را در چنگال مهیب مرگ دیده‌اند، اظهار عجز و ناتوانی کرده‌اند، کوچک و حقیر گشته‌اند، فکر و عقیده‌شان عوض شده است (مطهری، ۱۳۷۷)». شهادت بالاترین و آخرین مرحله از خودگذشتگی و ایثار است. جان را در کف خود قرار دادن و در راه هدف متعالی فدا نمودن است و جوهره آن عاشق، مختار، با اراده و هدفمند بودن است. صفات متجلی در شهدا نرسیدن از مرگ، شفقت، آزادمنشی، ایمان و پرهیز از شهوت طلبی، ثبات قدم و صداقت در عمل می‌باشد (اسفندیاری، ۱۳۸۰).

تعریف فرهنگ شهادت

تعاریف متعددی از فرهنگ شهادت آورده شده است. فرهنگ شهادت عبارت است از «مجموعه آگاهی‌ها، باورها، آداب و اعتقادات و اعمالی که موجب وصل انسان به عالی‌ترین و بالاترین درجه کمال، یعنی مرگ آگاهانه در راه خدا می‌گردد». هرگونه آثار باقی‌مانده از شهدا درباره شهادت و شهید، سیره، روش و پیام شهیدان و بالاخره تربت پاک و مقدس آنان بخشی از این فرهنگ است. فرهنگ شهادت عبارت است از: «تعیین عاشقانه‌ای که انسان دنیوی را دز عبور

از حیات مادی به حیات معنوی لقاء الله می‌رساند.» (معدنی، ۱۳۸۷: ۲۲)

در تعریف فرهنگ شهادت می‌توان سه نگاه داشت: قبل از شهادت، حین شهادت و بعد از شهادت. می‌توان بر اساس آن مقاطع و ویژگی‌های آن و زمان موردنظر، تعریف ارائه داد. می‌توان این مقاطع را جدا دید یا اینکه به هم پیوسته همچنین می‌توان یک مقطع را مبنا قرار داد و یا اینکه به عوامل و مواردی پرداخت که منتج به شهادت می‌شود. شهادت نیز محصولی است که باید معرفی گردد و شهدا معرف آن فرهنگ‌اند. فرهنگ شهادت مجموعه آثار، اصول و معارفی است که معرف و برآمده از حیات معنوی شهیدان راه خدا و مبین سیره عملی آن‌هاست. در فرهنگ شهادت، شهید و شهادت و پیام شهید مطرح است؛ حضرت امام حسین (ع) به عنوان الگوی شهید و شهادت و حضرت زینب (س) پیام رسالت شهادت می‌باشد. در بحث فرهنگ شهادت نیز، فرهنگ مادی (وجه فیزیکی همانند تربت و مقبره شهید، وسایل و آثار به جای مانده و موزه شهدا) و فرهنگ معنوی (باورها، ارزش‌ها و اعتقادات) مطرح است؛ بنابراین، فرهنگ شهادت عبارت است از «سیره شهدا» نحوه تأثیر سیره شهدا و اثرگذاری آن در جامعه». در تعریفی دیگر فرهنگ شهادت را می‌توان چنین بیان نمود: «فرهنگ شهادت عبارت است از «آثار باقی مانده از شهید، اعم از غیرمادی (معنوی) مثل باورها، اعتقادات، خلیات، رفتارها و اهداف و دیگر وجوه معنوی و الهی شهید که الهام گرفته از قرآن و معصومین (ع) می‌باشد و آثار مادی او که عبارت‌اند از تربت پاک شهید، وسایل شخصی، اسامی خیابان‌ها، مراسم مربوط به شهید، آثار مکتوب و کلاً هر آن چیزی که قابل مشاهده و لمس بوده و یادآور شهید باشد.»

راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

یکی از زمینه‌های فرهنگی مطرح در کشور ایران اسلامی، راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت است. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، کارکردهای چندی دارد که می‌توان اهم آن را به صورت زیر عنوان کرد: با ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، می‌توان فرهنگ فدا کردن جان برای حفظ ارزش‌ها، عزت نفس بخشیدن به افراد جامعه، ایجاد هویت و هدف مشترک در میان افراد یک جامعه، همبستگی اجتماعی و ایجاد روحیه ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی در جامعه را ارتقا داد (صفرزاده و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۱). ترویج به‌طور کلی به صورت مستقیم و غیرمستقیم و

یا شکل رودررو یا غیرحضوری انجام می‌پذیرد. ترویج حضوری همچون سخنرانی، برگزاری همایش، کنفرانس، کنگره و روضه‌خوانی، ترویجی هستند که مروج و مخاطب رودررو با هم مواجه می‌شوند و پیام و مفهوم ارائه‌شده، بی‌واسطه به سمع و نظر مخاطب می‌رسد و بازخورد و بازتاب این پیام قابل مشاهده است؛ اما در ترویج غیرحضوری، مروج، پیام و مفهوم خود را در قالب رسانه‌ای به سمع و نظر مخاطب می‌رساند؛ مانند کتاب، نمایشنامه، فیلم، رادیو، تلویزیون، روزنامه و ... در این گونه ترویج، پیام به شکل غیرمستقیم به مخاطب انتقال می‌یابد و امکان این که بازتاب نظرها و احساس‌های مخاطبان و مروجین هم‌زمان به هم برسد، وجود ندارد (نورانی، ۱۳۸۸: ۲۳).

ترویج: ترویج در لغت به معنی رایج کردن، متداول کردن و روان کردن است. ترویج نوعی تغییر در جهت توسعه منابع انسانی است.

ترویج فرهنگ ایثار و شهادت: رایج کردن ارزش‌ها و هنجارهای بذل و بخشش تا مرتبه جان، آداب و رسوم از خودگذشتگی و جان‌فشانی شهدا و خلق‌های ایثارگران و شهدا برای توسعه اسلامی انسان‌ها، به صورت مستقیم (رودررو) یا غیرمستقیم (غیرحضوری) با ایجاد تغییر ملموس در جامعه را ترویج فرهنگ ایثار و شهادت گویند (مسعودی، ۱۳۹۱).

نقش آموزش و پرورش در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت

نظام آموزش و پرورش یکی از اصلی‌ترین حوزه‌های فعالیتی سازمان بسیج مستضعفین می‌باشد. تعمیق معنویت و توسعه آن و نیز ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را می‌توان در این نظام گسترش داد. مرور تاریخ اسلام، همواره تداعی‌کننده‌ی نام شهیدان و ایثارگران ثابت‌قدم بوده است. نام‌آورانی که اگر ایثارگری‌ها و شهادت‌طلبی‌های آن‌ها نبود، شاید دعوت اسلام در نطفه خفه‌شده و هیچ‌گاه به گوش جهانیان نمی‌رسید. نتیجه‌گیری تعمق و تأمل در مفهوم ارائه‌شده از شهادت، حکایت از آن دارد که به موازات رشد و گسترش این فرهنگ، می‌توان امیدوار بود که بسیاری از معضلات و نابهنجاری‌ها در جامعه رو به کاهش خواهد رفت. (پژوهشکده تحقیقات اسلامی) بایستی اذعان داشت حتی اگر اکثریت نسل‌های جدید و جوان، با فرهنگ شهادت پرورش نیافته و تنها قلبی از آن‌ها بر مبنای این فرهنگ شکل گیرند، همین اقلیت نیز می‌تواند همچون اهرم کنترل عمل کرده و از همه‌گیر شدن ظلم و فساد جلوگیری نمایند. این واقعیتی است

که تجارب مسلمانان در طول تاریخ اسلام آن را نشان می‌دهد. بدین معنی که اجرایی کردن هر یک از موارد مستلزم انجام مطالعات و تحقیقات عمیق‌تر و جزئی‌تر می‌باشد؛ بنابراین با توجه به مفهوم‌پردازی شهادت و موارد ذیل به عنوان بسترهای اصلی پرورش فرهنگ ایثار و شهادت در نظام آموزش و پرورش، تدوین برنامه درسی مبتنی بر مؤلفه‌های فرهنگ شهادت در مقاطع گوناگون تحصیلی؛ بررسی اثرات مخرب برنامه درسی پنهان از جنبه فرهنگ شهادت و ایثار؛ چگونگی استفاده از زبان هنری در پرورش فرهنگ شهادت؛ شناسایی شیوه‌های ارزشیابی مبتنی بر مؤلفه‌های بنیادین شهادت (حق‌گروی، حق‌جویی و عدالت‌خواهی)؛ شناسایی فرصت‌های یادگیری مناسب از جنبه فرهنگ شهادت و ایثار می‌تواند در ترویج فرهنگ ایثار و شهادت بسیار اثرگذار بوده و مورد انتظار است (سبحانی فرد، ۱۳۸۹).

روش‌های تربیتی تعمیق فرهنگ ایثار و شهادت در دانش‌آموزان

نخستین گام برای آموزش و تعمیق فرهنگ ایثار و شهادت، آشناسازی مخاطب با آن موضوع است. به همین خاطر، همان اصولی که در برنامه درسی برای انتخاب محتوا در نظر گرفته می‌شود، در این خصوص نیز مصداق پیدا می‌کند. یادگیری غلط به اندازه ترویج فرهنگ مخرب، توانایی تخریب دارد. برخی از روش‌های تربیتی تعمیق فرهنگ ایثار و شهادت در دانش‌آموزان عبارت‌اند از:

الف) ملموس‌سازی

یک مسئله برای آن‌که از سوی دانش‌آموز موردپذیرش واقع شود، باید برای او ملموس باشد. باید توجه داشت که در آموزش مسائل مختلف، به سطح دشواری درک آن مسئله توجه ویژه شود. یکی از موانع مهجوریت ارزش‌ها، آگاهی نسل‌هاست. نسل‌های نو، زمانی می‌توانند درک درستی از ارزش‌ها داشته باشند که به طریق مقتضی قادر به لمس آن‌ها باشند. اگر زمانی، شاهد کم‌رنگ شدن ارزش‌های اسلامی و اجتماعی نظیر ایثار و شهادت هستیم، به این دلیل است که در بیان مصادیق و مفاهیم آن و ملموس‌سازی آن‌ها برای نسل نو، توجه کافی نمی‌شود (محمودی، ۱۳۸۷: ۶۹۰).

ب) تجربی‌سازی

این یک اصل اساسی است که فراگیر، مسائلی را که خود بارها در زندگی، به شکل‌های

گوناگون تجربه کرده باشد، بهتر فرا می‌گیرد. تجربی بودن؛ یعنی این که دانش‌آموز، مسئله موردنظر را در میان آشنایان و دوستان خود به نوعی دیده باشد و با پیامدهای وقوع آن رخداد بر آن افراد، آشنایی داشته باشد؛ مثلاً در زمینه آموزش ایثارگری و شهادت‌طلبی، می‌توان از تجربیات فراگیرانی بهره گرفت که از طریق یکی از اعضای خانواده یا نزدیکان، این مسئله را تجربه کرده‌اند (فرهادیان، ۱۳۸۲: ۲۹۶).

ج) آموزش از زبان همسالان

یک معلم می‌تواند با ابتکار خود تلفیقی از روش‌هایی را به کار برد که در آن، هر یک از دانش‌آموزان، برای همدیگر نقش یک مربی را ایفا کنند. دانش‌آموزی که خاطرات پدرش را از جبهه‌های جنگ و نحوه ایثار و شهادت او برای دوستانش تعریف می‌کند، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت را به بهترین نحو انجام داده است؛ زیرا ارائه مسئله آموزشی با بیان دوستان و همسالان برای فراگیران، قابل هضم‌تر است و به مسئله موردنظر نگاهی عاطفی‌تر دارد (مصدقی، ۱۳۷۳: ۳۸).

د) تصویرسازی

آموزشی که به همراه تصویرسازی انجام شود، پذیرش بهتری خواهد داشت. عموماً ارائه مسائل مهمی چون ایثارگری و شهادت‌طلبی، به صورت تنوریک، برای فراگیران، دشوار خواهد بود. یک فیلم آموزشی از شجاعت ایثارگرانی که در جبهه‌ها علیه دشمنان به پا خاسته و جان خود را در این راه از دست داده‌اند، می‌تواند چنان بر روی بیننده مؤثر باشد که چندین کلاس درس، نتواند گوشه‌ای از این تأثیر را در اندیشه فراگیران بیافریند (بکائی، ۱۳۸۱: ۱۲).

ذ) تطابق گفتار و کردار

منظور از این اصطلاح آن است که نباید گفتار و کردار دبیران و کادر مدرسه با همدیگر تناقض داشته باشد. آموزگاری که خود نتواند به آنچه می‌گوید عمل کند، نمی‌تواند الگوی مناسبی برای فراگیران خود تلقی شود. در بسیاری از موارد، رفتار معلمان و سایر کادر مدرسه نسبت به دانش‌آموزان، قوانین و مقررات نانوشته در محیط مدرسه، ارزش‌گذاری‌های غیررسمی و نظایر آن، ضمن ایجاد یادگیری‌های غیرمستقیم، تأثیر بسیار شگرفی در شکل‌گیری شخصیتی دانش‌آموزان دارد (آیزنر، ۱۹۹۴: ۸۸).

س) آموزش گام به گام

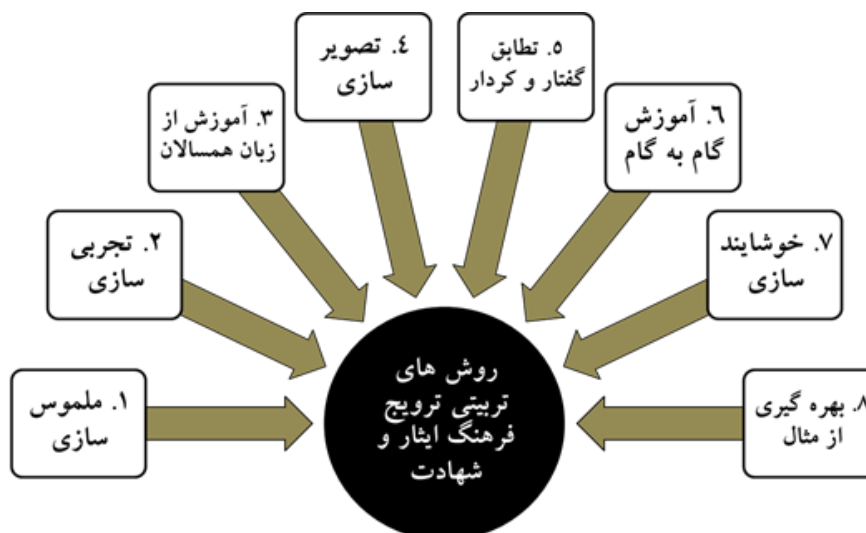
به فراگیری که نمی‌تواند درک کند چرا به زمان نیاز است تا انسان جان خود را از دست بدهد، نمی‌توان از فواید درک شهادت‌طلبی و ایثارگری گفت. در وهله نخست باید برای این دانش‌آموز، بسترسازی مفهومی کرد. پس از آن باید برای وی جنبه‌های مختلف این مفهوم را ارائه کرد. آموزش گام به گام به ما می‌گوید که به همه فراگیران به مثابه یک کلاس بزرگ نگریسته نشود؛ چه بسا که عده‌ای از آنان، برای درک مفهوم شهادت‌طلبی و ایثارگری نیاز به آموزش‌های ویژه و خاص داشته باشند. بنابراین، باید به توانایی دانش‌آموزان مختلف توجه داشت. چنان‌که خداوند می‌فرماید: ما به کسی جز به اندازه توانش تکلیف نمی‌کنیم. امام محمد غزالی نیز در این خصوص می‌گوید: متعلم یک‌باره در فنون علم فرو نرود، بلکه ترتیب را مراعات کند و از کمتر مهم، بیاغازد و به بیشتر مهم بینجامد (غزالی طوسی، ۱۳۷۴: ۱۲۹).

ش) خوشایند سازی

محیط یادگیری برای دانش‌آموز باید چنان باشد که از آموزش‌هایی که به وی داده می‌شود، احساس لذت کند. دانش‌آموز نباید با آنچه می‌آموزد، احساس بیگانگی کند. استفاده از تئاتر، فیلم، نقاشی، موسیقی و نظایر آن همگی روش‌های مناسبی هستند که نه تنها بعد شناختی مخاطب را، بلکه هم‌زمان جنبه عاطفی وی را نیز درگیر می‌سازند. در این صورت، هم چنان‌که بسیاری از متخصصان حوزه برنامه درسی متذکر شده‌اند، یادگیری بهتر و عمیق‌تر صورت می‌گیرد (مهر محمدی، ۱۳۸۳: ۳۱).

ص) بهره‌گیری از مثال و مصداق

معرفی مثال‌ها و مصادیق تاریخی و معاصر، نقش بسیار شگرفی در تفهیم مفهوم ایثار و شهادت و ترویج آن دارد. به کارگیری مثال و مصداق، روشی است که قرآن نیز به کرات از آن استفاده کرده است. نمونه بارز آن قصص قرآنی است که در آن‌ها فلسفه زندگی پیامبران الهی که منطبق بر فرهنگ ایثار و شهادت است، به‌خوبی تشریح و توصیف شده است (باقری، ۱۳۷۶: ۱۵).

شکل ۱- روش های تربیتی تعمیق فرهنگ ایثار و شهادت

روش تحقیق

جامعه آماری:

بنا به نظر اغلب محققان، جامعه آماری عبارت است از همه اعضای واقعی یا فرضی که علاقه مند هستیم یافته های پژوهش را به آنها تعمیم دهیم. جامعه آماری این پژوهش شامل کلیه کارکنان ادارات آموزش و پرورش و علوم پزشکی خراسان شمالی بوده اند که تعداد آنان ۹۸۶ نفر می باشند. برای محاسبه حجم نمونه آماری از فرمول کوکران استفاده شده است. طبق فرمول کوکران حجم نمونه مکفی برای جامعه ۲۷۷ نفر شد که این تعداد به وسیله شیوه نمونه گیری تصادفی طبقه ای متناسب طبق جدول زیر مشخص شدند.

جدول ۱- حجم جامعه و نمونه مورد مطالعه

ردیف	نام شهرستان	حجم جامعه	حجم نمونه
۱	آموزش و پرورش بجنورد	۱۳۰	۳۶
۲	آموزش و پرورش شیروان	۸۰	۲۲
۳	آموزش و پرورش مانه و سملقان	۶۰	۱۶
۴	آموزش و پرورش راز و جرگلان	۳۰	۹

۵	آموزش و پرورش گرمه	۳۰	۹
۶	آموزش و پرورش جاجرمد	۴۰	۱۱
۷	آموزش و پرورش اسفراین	۸۰	۲۲
۸	آموزش و پرورش بام و صفی آباد	۳۰	۹
۹	آموزش و پرورش فاروج	۳۰	۹
۱۰	علوم پزشکی بجنورد	۴۷۶	۱۳۴
	جمع کل	۹۸۶	۲۷۷

روش و ابزارهای گردآوری داده‌ها:

گردآوری داده‌ها در این پژوهش به دو طریق انجام شده است:

الف: کتابخانه‌ای ب: میدانی

➤ روش کتابخانه‌ای:

در این پژوهش؛ روش جمع‌آوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مراجعه به فصل‌نامه‌ها، ماهنامه‌ها و همچنین سایت‌های علمی معتبر بوده است.

➤ روش میدانی:

روش میدانی یعنی استفاده از پرسشنامه، مصاحبه، مشاهده. در این پژوهش از دو پرسشنامه جهت جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است. ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق دو پرسشنامه «فرهنگ ایثار و شهادت» و «راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» بوده است: «پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت» محقق ساخته و دارای ۶۳ سؤال بوده است. شیوه نمره‌گذاری آن بر اساس طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم بوده است. حداقل نمره هر گزاره ۱ و حداکثر ۵ می‌باشد. حداقل نمره کسب‌شده توسط آزمودنی‌ها در این پرسشنامه ۶۳ و حداکثر ۳۱۵ و میانگین آن ۱۸۹ می‌باشد. این پرسشنامه فاقد مقیاس فرعی بوده است که یکی از اهداف این پژوهش مشخص کردن ابعادی برای آن می‌باشد. پرسشنامه «راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت» دارای ۳۲ سؤال بوده است. شیوه نمره‌گذاری آن بر اساس طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای از خیلی کم تا خیلی زیاد بوده است. حداقل

نمره هر گزاره ۱ و حداکثر ۵ می‌باشد. حداقل نمره کسب‌شده توسط آزمودنی‌ها در این پرسشنامه ۳۲ و حداکثر ۱۶۰ و میانگین آن ۹۲ می‌باشد. این پرسشنامه دارای چهار مقیاس فرعی با عناوین: راهبرد آموزشی (سؤالات شماره‌های ۱ الی ۹)، راهبرد پژوهشی (سؤالات شماره‌های ۱۰ الی ۱۶)، راهبرد فرهنگی (سؤالات شماره‌های ۱۷ الی ۲۵) و راهبرد هنری (سؤالات شماره‌های ۲۶ الی ۳۲) می‌باشد.

پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت

پرسشنامه مذکور شامل چهار حوزه (آموزشی، پژوهشی، فرهنگی، هنری) و ۶۳ گویه می‌باشد که در آن پس از ارائه توضیحات در خصوص هدف پژوهش، از پاسخگویان خواسته شده است تا برخی اطلاعات عمومی خود (جنسیت، سابقه، رشته تحصیلی، سطح تحصیلات، شهرستان محل خدمت) را که می‌تواند در تحلیل داده‌های حاصل، کمک دهنده باشند، ارائه نمایند. این پرسشنامه دارای سه مقیاس فرعی با عناوین: ایثار، شهادت و ایثار و شهادت که مجموعاً دارای ۶۳ ماده در طیف لیکرت ۵ درجه‌ای (یک به معنای خیلی کم، دو به معنای کم، سه به معنای متوسط، چهار به معنای زیاد و پنج به معنای خیلی زیاد) می‌باشد.

جدول ۲ - امتیاز گزینه‌های مختلف در روش پنج گزینه‌ای

گزینه	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
امتیاز	۵	۴	۳	۲	۱

حداقل نمره پرسشنامه مذکور ۶۳ و حداکثر آن ۳۱۵ می‌باشد.

پرسشنامه راهبردهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت:

این پرسشنامه دارای ۳۲ ماده در طیف لیکرت ۵ درجه‌ای (یک به معنای کاملاً مخالفم، دو به معنای مخالفم، سه به معنای تا حدودی، چهار به معنای موافقم و پنج به معنای کاملاً موافقم) می‌باشد.

جدول ۳ - امتیاز گزینه‌های مختلف در روش پنج گزینه‌ای

گزینه	کاملاً موافقم	موافقم	تا حدودی	مخالفم	کاملاً مخالفم
امتیاز	۵	۴	۳	۲	۱

حداقل نمره پرسشنامه مذکور ۳۲ و حداکثر آن ۱۶۰ می‌باشد.

روایی و پایایی پرسشنامه

روایی پرسشنامه‌ها

برای سنجش میزان نگرش کارکنان به فرهنگ ایثار و شهادت از پرسشنامه محقق ساخته که میزان نگرش کارکنان را مورد سنجش قرار می‌دهد، استفاده شد. برای سنجش راهبردهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت از پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت علی مقدم زاده (۱۳۹۳) که میزان نگرش کارکنان در راهبردهای فرهنگ ایثار و شهادت را مورد سنجش قرار می‌دهد، استفاده شد.

پایایی پرسشنامه‌ها

داده‌های پرسشنامه پس از توزیع در بین جامعه آماری و وارد نمودن اطلاعات آن در نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۱٫۵، ضریب پایایی (آلفای کرونباخ) محاسبه گردید. در این پژوهش برای دانستن اینکه آیا سؤالات پرسشنامه‌ها دارای قابلیت اطمینان (پایایی) قابل قبول است یا نه از روش آلفای کرونباخ استفاده کرد و از طریق اجرای طرح مقدماتی تعداد ۳۵ برگ پرسشنامه از هر نمونه پرسشنامه را به‌طور تصادفی میان افراد جامعه مورد نظر توزیع کرد و نتایج حاصل را با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل واقع و ضریب آلفای کرونباخ برای پرسشنامه فرهنگ ایثار و شهادت ($\alpha=0/93$) و برای پرسشنامه راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت ($\alpha=0/97$) به دست آمد که این ضرایب بیانگر آن است که سؤالات پرسشنامه‌ها از پایایی لازم جهت اجرا برخوردار است.

جدول ۴- مقدار ضریب آلفای کرونباخ

تعداد پرسشنامه	ضریب آلفای کرونباخ
۳۵	۰/۹۴

برای پرسشنامه راهبردهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت، علی مقدم زاده نیز مقدار ضریب آلفای کرونباخ ۳۵ پرسشنامه ۰/۹۷ به دست آمد.

جدول ۵- مقدار ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه راهبردهای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت

تعداد پرسشنامه	ضریب آلفای کرونباخ
۳۵	۰/۹۷

خصوصیات جمعیت شناختی کارکنان مورد مطالعه

جداول شماره ۶ الی ۱۰ به توصیف خصوصیات جمعیت شناختی کارکنان از نظر رشته تحصیلی، سطح تحصیلات، جنسیت، سابقه کار و محل خدمت آنان به شرح ذیل می‌پردازد:

➤ سطح تحصیلات کارکنان

جدول ۶- توزیع فراوانی کارکنان مورد مطالعه بر حسب سطح تحصیلات آنان

شاخص‌ها متغیر (سطح تحصیلات)	فراوانی	درصد	درصد واقعی	درصد تجمعی
فوق دیپلم	۲۵	۹.۰	۹.۰	۹.۰
کارشناسی	۱۷۰	۶۱.۴	۶۱.۴	۷۰.۴
کارشناسی ارشد	۷۲	۲۶.۰	۲۶.۰	۹۶.۴
دکتری	۱۰	۳.۶	۳.۶	۱۰۰.۰
جمع	۲۷۷	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

همان گونه که جدول ۶ نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی مربوط به گروه تحصیلات کارشناسی با ۶۱/۴ درصد و کمترین فراوانی تحصیلات مربوط به گروه دارندگان تحصیلات دکتری با ۳/۶ درصد بوده است.

➤ جنسیت کارکنان

جدول ۷- توزیع فراوانی کارکنان مورد مطالعه بر حسب جنسیت آنان

شاخص‌ها متغیر (جنسیت)	فراوانی	درصد	درصد واقعی	درصد تجمعی
مرد	۱۸۰	۶۵.۰	۶۵.۰	۶۵.۰
زن	۹۷	۳۵.۰	۳۵.۰	۱۰۰.۰
جمع	۲۷۷	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

همان گونه که جدول ۷ نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی مربوط به گروه مردان با ۶۵ درصد و کمترین فراوانی مربوط به گروه زنان با ۳۵ درصد می‌باشد.

➤ رشته تحصیلی کارکنان

جدول ۸- توزیع فراوانی کارکنان مورد مطالعه بر حسب رشته تحصیلی آنان

شاخص‌ها متغیر (رشته تحصیلی)	فراوانی	درصد	درصد واقعی	درصد تجمعی
علوم انسانی	۱۵۳	۵۵.۲	۵۵.۲	۵۵.۲
علوم پایه	۳۷	۱۳.۴	۱۳.۴	۶۸.۶
فنی مهندسی	۲۵	۹.۰	۹.۰	۷۷.۶
هنر	۷	۲.۵	۲.۵	۸۰.۱
علوم پزشکی	۵۵	۱۹.۹	۱۹.۹	۱۰۰.۰
جمع	۲۷۷	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

همان گونه که جدول ۸ نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی مربوط به گروه دارندگان رشته تحصیلی علوم انسانی با ۵۵,۲ درصد و کمترین فراوانی مربوط به گروه دارندگان رشته تحصیلی هنر با ۲/۵ درصد می‌باشد.

➤ سابقه کار کارکنان

جدول ۹- توزیع فراوانی کارکنان مورد مطالعه بر حسب سابقه کار آنان

شاخص‌ها متغیر سابقه کار (به سال)	فراوانی	درصد	درصد واقعی	درصد تجمعی
زیر ۷ سال	۳۲	۱۱.۶	۱۱.۶	۱۱.۶
۷ تا ۱۴ سال	۸۲	۲۹.۶	۲۹.۶	۴۱.۲
۱۴ تا ۲۱ سال	۶۰	۲۱.۷	۲۱.۷	۶۲.۸
۲۱ سال به بالا	۱۰۳	۳۷.۲	۳۷.۲	۱۰۰.۰
جمع	۲۷۷	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

همان گونه که جدول ۹ نشان می‌دهد، بیشترین فراوانی مربوط به گروه با سابقه کار بالاتر از ۲۱ سال با ۳۷,۲ درصد و کمترین فراوانی مربوط به گروه با سابقه کار کمتر از ۷ سال با ۱۱/۶ درصد بوده است.

➤ محل خدمت کارکنان

جدول ۱۰- توزیع فراوانی کارکنان مورد مطالعه بر حسب محل خدمت آنان

شاخص‌ها متغیر (محل خدمت)	فراوانی	درصد	درصد واقعی	درصد تجمعی
آموزش و پرورش بجنورد	۳۶	۱۳.۰	۱۳.۰	۱۳.۰
آموزش و پرورش شیروان	۲۲	۷.۹	۷.۹	۲۰.۹
آموزش و پرورش مانه سملقان	۱۶	۵.۸	۵.۸	۲۶.۷
آموزش و پرورش فاروج	۹	۳.۲	۳.۲	۳۰.۰
آموزش و پرورش اسفراین	۲۲	۷.۹	۷.۹	۳۷.۹
آموزش و پرورش بام و صفی آباد	۹	۳.۲	۳.۲	۴۱.۲
آموزش و پرورش راز و جرگلان	۹	۳.۲	۳.۲	۴۴.۴
آموزش و پرورش جاجرم	۱۱	۴.۰	۴.۰	۴۸.۴
آموزش و پرورش گرمه	۹	۳.۲	۳.۲	۵۱.۶
علوم پزشکی بجنورد	۱۳۴	۴۸.۴	۴۸.۴	۱۰۰.۰
جمع	۲۷۷	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	

همان گونه که جدول ۱۰ نشان می دهد، محل خدمت بیشترین کارکنان نمونه آماری مربوط به علوم پزشکی بجنورد با ۴۸,۴ درصد و کمترین فراوانی نیز مربوط به آموزش و پرورش شهرهای گرمه، راز، بام و صفی آباد و فاروج با ۳/۲ درصد می باشد.

بررسی وضعیت نرمال بودن مؤلفه های اصلی مورد مطالعه

هدف این تحقیق شناسایی عوامل مؤثر بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن از دیدگاه گروه های اجتماعی منتخب می باشد. در چنین شرایطی بهترین روش آماری مناسب، روش مقایسه میانگین نظری با میانگین اکتسابی می باشد. مقایسه میانگین ها دارای دو مفروضه اساسی می باشد که ابتدا به بررسی آنها پرداخته می شود. در صورتی که مفروضات دوگانه رعایت شوند از آزمون پارامتریک t استودنت یا تحلیل واریانس استفاده خواهد شد، در غیر این صورت از آزمون های ناپارامتریک استفاده می شود. دو مفروضه اساسی آزمون t عبارت اند از: کمی بودن متغیرها (فاصله ای یا نسبی) و نرمال بودن داده ها که ابتدا به بررسی آنها پرداخته می شود:

۱- کلیه متغیرهای تحقیق به صورت کمی می‌باشد.

۲- بررسی نرمال بودن داده‌ها

جهت بررسی نرمال بودن داده‌ها از آزمون کلموگروف اسمیرنوف استفاده می‌گردد. در صورتی که سطح معناداری آزمون کلموگروف- اسمیرنوف بیشتر از ۵ درصد شود، از آزمون‌های پارامتریک استفاده خواهد شد و در غیر این صورت از آزمون‌های گروه ناپارامتریک استفاده خواهد شد.

جدول ۱۱- بررسی نرمال بودن توزیع داده‌های متغیرهای پژوهشی

متغیرها شاخص‌ها	فرهنگ ایثار و شهادت	راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت
مقدار آماره کلموگروف اسمیرنوف	۱.۴۱۷	۱.۴۵۴
سطح معناداری	۰.۳۶	۰.۲۹
نوع آزمون انتخابی	ناپارامتریک	ناپارامتریک

با توجه به اینکه سطح معناداری آزمون کلموگروف اسمیرنوف در کلیه متغیرهای پژوهشی کمتر از پنج درصد ($Sig < 0.05$) می‌باشد، لذا با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت توزیع نرمات در این متغیرها نرمال نمی‌باشد؛ بنابراین باید در هنگام تجزیه و تحلیل آماری از آزمون‌های گروه ناپارامتریک (من ویتنی و کروسکال والیس) استفاده شود.

آزمون فرضیه اول

فرضیه اول این تحقیق عبارت است از: «عوامل مختلفی بر فرهنگ ایثار و شهادت تأثیر دارند».

در پژوهش حاضر جهت دستیابی به عوامل نسبتاً جامع اثرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت مبادرت به ساخت پرسشنامه گردید. ساخت و اعتبار یابی پرسشنامه، از چهار مرحله تشکیل شده است: در مرحله اول مجموعه‌ی متغیرهای اثرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت را جمع‌آوری گردید. برای این منظور به بررسی متون در حوزه‌ی فرهنگ ایثار و شهادت پرداخته شد. بررسی

متون، منجر به جمع آوری ۸۰ متغیر شد. این متغیرها در قالب گویه‌هایی ارائه شد و جهت سنجش روایی صوری در اختیار ۳ تن از اعضای هیئت علمی و صاحب نظران این حوزه قرار گرفت. پس از دریافت نظرات آن‌ها، تغییرات مورد نیاز اعمال شد. نتیجه‌ی این تغییرات کاهش تعداد گویه‌ها به دلیل هم پوشانی بعضی از آن‌ها بود. در مرحله‌ی دوم گویه‌های حاصل از مرحله‌ی اول به صورت یک پرسشنامه‌ی ۶۳ گویه‌ای با طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای ارائه شد (کاملاً موافقم ۵ نمره، موافقم ۴ نمره، نظری ندارم ۳ نمره، مخالفم ۲ نمره و کاملاً مخالفم ۱ نمره). در مرحله‌ی سوم، فرم اولیه پرسشنامه در بین ۴۰ نفر از کارکنان عضو جامعه آماری توزیع شد تا هم پایایی پرسشنامه محاسبه و هم از کارکنان پاسخگو خواسته شود نظرات خود را در خصوص قابل درک بودن عبارت‌های هر گویه بیان کنند. با سنجش پایایی اولیه مشخص شد که پرسشنامه از پایایی مطلوب (۰/۹۳) برخوردار است. در مرحله‌ی چهارم، فرم میانی پرسشنامه طراحی شد (پرسشنامه‌ی اصلاح شده پس از گرفتن پایایی و برخوردار بودن پرسشنامه از پایایی مطلوب) و با توزیع آن در بین دیگر اعضای جامعه‌ی پژوهش، مرحله‌ی اعتبار یابی پرسشنامه آغاز گردید. در بررسی روایی سازه، از تحلیل عاملی اکتشافی به روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش، از نوع چرخش واریماکس استفاده شد. پیش از تحلیل عاملی، لازم است این مفروضه‌ها رعایت شود:

- ۱) مقدار شاخص کفایت نمونه‌برداری KMO آزمون کیزر - میر - والکین باید بزرگ‌تر از ۰/۶ باشد.
- ۲) برای اطمینان از این موضوع که ماتریس همبستگی زیربنای تحلیل عاملی در جامعه برابر صفر نیست و به منظور بررسی آن، از آزمون کرویت بارتلت استفاده می‌شود.
- ۳) بار عاملی هر سؤال در ماتریس عاملی و چرخش یافته حداقل ۰/۳ و ترجیحاً بیشتر از آن باشد.
- ۴) هریک از عامل‌ها دست کم باید متعلق به سه سؤال باشد.

یکی از ابتدایی‌ترین کارها جهت انجام تحلیل عاملی اکتشافی، اطمینان از مطلوب بودن اندازه‌ی نمونه‌ی پژوهش است. به همین دلیل جهت تأیید بسندگی نمونه، از یکی از روش‌های تأیید بسندگی نمونه، یعنی شاخص KMO (آزمون کیزر - میر - اولکین) و از آزمون بارتلت جهت شناسایی همبستگی بین گویه‌ها استفاده شد. همان‌طور که جدول (۱۲) نشان می‌دهد، در این

پژوهش، آزمون $KMO = 0/912$ کفایت حجم نمونه و قابلیت گویه‌ها را برای دسته‌بندی عاملی تأیید کرده است. همچنین آزمون بارتلت با سطح معناداری (sig) کم‌تر از ۵ درصد معناداری ماتریس همبستگی را شناسایی کرده است.

جدول ۱۲- آزمون‌های مقدماتی تحلیل عوامل (KMO، بارتلت)

شاخص کفایت نمونه‌گیری (KMO)	۰/۹۱۲
آزمون بارتلت	می‌چدور کای
	درجه آزادی
	سطح معناداری
	۹۹۳۶/۳۴۳
	۱۹۵۳
	۰/۰۰۰

آزمون فرضیه دوم

فرضیه دوم این تحقیق عبارت است از: «راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، از نظر گروه‌های مختلف متفاوت است».

جدول ۱۳- توزیع فراوانی و میانگین رتبه‌ها در فرضیه دوم

متغیر	گروه‌های کارکنان بر اساس محل خدمت	تعداد	میانگین	سطح معناداری آزمون کروسکال والیس
راهبرد آموزشی	آموزش و پرورش بجنورد	۳۶	۹۶.۹۹	Si g=۰/۰۰۰
	آموزش و پرورش شیروان	۲۲	۱۶۲.۰۷	
	آموزش و پرورش مانه سملقان	۱۶	۱۱۸.۹۱	
	آموزش و پرورش فاروج	۹	۱۳۹.۲۸	
	آموزش و پرورش اسفراین	۲۲	۱۸۳.۴۳	
	آموزش و پرورش بام و صفی‌آباد	۹	۱۹۰.۹۴	
	آموزش و پرورش راز و جرگلان	۹	۷۵.۲۸	
	آموزش و پرورش جاجرم	۱۱	۱۱۸.۹۵	
	آموزش و پرورش گرمه	۹	۷۵.۶۷	
	علوم پزشکی بجنورد	۱۳۴	۱۴۸.۲۸	

Si g=۰/۰۰۳	۹۸.۵۸	۳۶	آموزش و پرورش بجنورد	راهبرد پژوهشی
	۱۵۳.۹۱	۲۲	آموزش و پرورش شیروان	
	۱۴۲.۶۹	۱۶	آموزش و پرورش مانه سملقان	
	۱۶۳.۱۷	۹	آموزش و پرورش فاروج	
	۱۷۷.۵۷	۲۲	آموزش و پرورش اسفراین	
	۱۸۲.۱۷	۹	آموزش و پرورش بام و صفی آباد	
	۸۶.۳۳	۹	آموزش و پرورش راز و جر گلان	
	۱۳۳.۴۵	۱۱	آموزش و پرورش جاجرم	
	۱۰۲.۷۸	۹	آموزش و پرورش گرمه	
	۱۴۲.۵۴	۱۳۴	علوم پزشکی بجنورد	
Si g=۰/۰۱۰	۱۱۳.۹۲	۳۶	آموزش و پرورش بجنورد	راهبرد فرهنگی
	۱۶۵.۷۵	۲۲	آموزش و پرورش شیروان	
	۱۲۶.۵۳	۱۶	آموزش و پرورش مانه سملقان	
	۱۳۹.۳۹	۹	آموزش و پرورش فاروج	
	۱۶۵.۵۵	۲۲	آموزش و پرورش اسفراین	
	۱۸۷.۱۱	۹	آموزش و پرورش بام و صفی آباد	
	۷۸.۰۶	۹	آموزش و پرورش راز و جر گلان	
	۱۴۷.۰۹	۱۱	آموزش و پرورش جاجرم	
	۸۴.۷۸	۹	آموزش و پرورش گرمه	
	۱۴۲.۲۹	۱۳۴	علوم پزشکی بجنورد	
Si g=۰/۰۰۳	۱۱۷.۸۶	۳۶	آموزش و پرورش بجنورد	
	۱۵۴.۴۵	۲۲	آموزش و پرورش شیروان	
	۱۲۹.۹۷	۱۶	آموزش و پرورش مانه سملقان	
	۱۴۲.۷۸	۹	آموزش و پرورش فاروج	
	۱۷۷.۸۴	۲۲	آموزش و پرورش اسفراین	
	۱۸۹.۶۷	۹	آموزش و پرورش بام و صفی آباد	

مطالعه نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن

	۷۷.۹۴	۹	آموزش و پرورش راز و جر گلان	راهبرد
	۱۴۷.۰۰	۱۱	آموزش و پرورش جاجرم	هنری
	۷۰.۰۰	۹	آموزش و پرورش گرمه	
	۱۴۱.۲۶	۱۳۴	علوم پزشکی بجنورد	

داده‌های جدول (۱۳) نشان می‌دهد که بین میانگین رتبه‌ها در راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (راهبردهای آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) برحسب محل خدمت کارکنان تفاوت وجود دارد که این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار است ($\text{sig} < 0/05$). به عبارت دیگر باید گفت راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، از نظر گروه‌های مختلف متفاوت است.

آزمون فرضیه سوم

فرضیه سوم این تحقیق عبارت است از «آموزش و پرورش، ستون اصلی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌باشد».

جدول ۱۴- مقایسه میانگین و مجموع رتبه‌ها در مؤلفه فرهنگ ایثار و شهادت در بین دو گروه

متغیر	گروه‌ها	فراوانی	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها
فرهنگ ایثار و شهادت	آموزش و پرورش	۱۴۳	۱۳۸.۶۳	۱۹۸۲۴.۰۰
	علوم پزشکی	۱۳۴	۱۳۹.۴۰	۱۸۶۷۹.۰۰
	جمع	۲۷۷		

جدول ۱۵- مفروضات آزمون من ویتنی در مؤلفه فرهنگ ایثار و شهادت

شاخص‌ها	متغیر
من ویتنی	فرهنگ ایثار و شهادت
ویلکاکسون	۹۵۲۸.۰۰۰
مقدار Z	۱۹۸۲۴.۰۰۰
سطح معناداری	-۰.۸۰
	۰.۹۳۷

داده‌های جدول (۱۴) نشان می‌دهد که بین میانگین و مجموع رتبه‌ها در مؤلفه‌ی فرهنگ ایثار و شهادت در بین گروه آموزش و پرورش با گروه علوم پزشکی تفاوت ناچیزی وجود دارد ولی این مقدار تفاوت طبق داده‌های جدول (۱۵) از لحاظ آماری معنادار نیست ($\text{sig} > 0/05$). به عبارت دیگر باید گفت آموزش و پرورش ستون اصلی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نمی‌باشد.

بررسی رابطه بین متغیرهای پیش‌بین و ملاک با متغیرهای تعدیل‌کننده

پژوهش

در این قسمت رابطه بین متغیرهای پیش‌بین و ملاک با متغیرهای تعدیل‌کننده پژوهش بررسی می‌شود.

با توجه به اینکه شرط استفاده از آزمون‌های پارامتریک، نرمال بودن داده‌ها می‌باشد و جدول (۱۱) نشان می‌دهد این شرط برقرار نیست ($\text{Sig} < 0.05$)، پس باید از آزمون‌های گروه ناپارامتریک برای آزمون این متغیرها استفاده نمود.

جدول (۱۶) مقایسه میانگین نمره مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) در افراد مورد مطالعه برحسب جنسیت آنان

متغیر	جنسیت	فراوانی	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	سطح معناداری آزمون من ویتنی
فرهنگ ایثار و شهادت	مرد	۱۸۰	۱۲۷.۲۵	۲۲۹۰۵.۰۰	Si g=۰/۰۰۱
	زن	۹۷	۱۶۰.۸۰	۱۵۵۹۸.۰۰	
راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار	مرد	۱۸۰	۱۳۲.۱۱	۲۳۷۷۹.۰۰	Si g=۰/۰۰۵
	زن	۹۷	۱۵۱.۷۹	۱۴۷۲۴.۰۰	

داده‌های جدول (۱۶) نشان می‌دهد که بین میانگین رتبه‌ها در مؤلفه‌های فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در بین کارکنان زن و مرد تفاوت وجود دارد که این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار است ($\text{sig} < 0/05$). به عبارت دیگر بین دیدگاه زنان و مردان در این مؤلفه‌ها از لحاظ آماری تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول (۱۷) مقایسه میانگین نمره مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) در افراد مورد مطالعه برحسب میزان تحصیلات آنان

مطالعه نگرش گروه‌های اجتماعی مختلف بر فرهنگ ایثار و شهادت و راهبردهای تقویت آن

متغیر	سطح تحصیلات	تعداد	میانگین رتبه‌ها	سطح معناداری آزمون کروسکال والیس
فرهنگ ایثار و شهادت	فوق‌دیپلم	۲۵	۱۵۴.۹۲	Si g=۰/۱۳۷
	کارشناسی	۱۷۰	۱۴۲.۲۱	
	کارشناسی ارشد	۷۲	۱۲۲.۱۹	
	دکتری	۱۰	۱۶۵.۶۰	
راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار	فوق‌دیپلم	۲۵	۱۳۳.۱۸	Si g=۰/۶۰۵
	کارشناسی	۱۷۰	۱۴۲.۴۸	
	کارشناسی ارشد	۷۲	۱۳۰.۲۴	
	دکتری	۱۰	۱۵۷.۵۰	

داده‌های جدول (۱۷) نشان می‌دهد که بین میانگین رتبه‌ها در مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) برحسب سطح تحصیلات کارکنان تفاوت وجود دارد اما این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار نیست. ($\text{sig} > 0/05$)

جدول ۱۸- مقایسه میانگین نمره مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) در افراد مورد مطالعه برحسب رشته تحصیلی آنان

متغیر	رشته تحصیلی	تعداد	میانگین رتبه‌ها	سطح معناداری آزمون کروسکال والیس
فرهنگ ایثار و شهادت	علوم انسانی	۱۵۳	۱۴۲.۴۶	Si g=۰/۶۸۳
	علوم پایه	۳۷	۱۲۴.۲۸	
	فنی مهندسی	۲۵	۱۳۶.۹۰	
	هنر	۷	۱۱۵.۷۹	
	علوم پزشکی	۵۵	۱۴۳.۱۷	
راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار	علوم انسانی	۱۵۳	۱۳۳.۸۶	Si g=۰/۷۸۱
	علوم پایه	۳۷	۱۳۹.۰۳	
	فنی مهندسی	۲۵	۱۴۸.۰۰	

	۱۴۳.۹۳	۷	هنر
	۱۴۸.۵۵	۵۵	علوم پزشکی

داده‌های جدول (۱۸) نشان می‌دهد که بین میانگین رتبه‌ها در مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) برحسب رشته تحصیلی کارکنان تفاوت وجود دارد اما این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار نیست. ($\text{sig} > 0/05$).

جدول (۱۹) مقایسه میانگین نمره مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) در افراد مورد مطالعه برحسب سابقه کار آنان

متغیر	سابقه کار	تعداد	میانگین رتبه‌ها	سطح معناداری آزمون کروسکال والیس
فرهنگ ایثار و شهادت	زیر ۷ سال	۳۲	۱۴۱.۰۳	Si g=۰/۴۵۵
	۷ تا ۱۴ سال	۸۲	۱۳۶.۱۳	
	۱۴ تا ۲۱ سال	۶۰	۱۵۲.۹۴	
	۲۱ سال به بالا	۱۰۳	۱۳۲.۵۳	
راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار	زیر ۷ سال	۳۲	۱۲۰.۱۶	Si g=۰/۰۶۹
	۷ تا ۱۴ سال	۸۲	۱۴۰.۳۷	
	۱۴ تا ۲۱ سال	۶۰	۱۶۰.۵۳	
	۲۱ سال به بالا	۱۰۳	۱۳۱.۲۲	

داده‌های جدول (۱۹) نشان می‌دهد که بین میانگین رتبه‌ها در مؤلفه‌های پژوهشی (فرهنگ ایثار و شهادت، راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت) برحسب سابقه کار کارکنان تفاوت وجود دارد اما این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار نیست. ($\text{sig} > 0/05$).

نتایج بررسی آزمون فرضیه‌ها

آزمون فرضیه اول

جهت دستیابی به عوامل نسبتاً جامع اثرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت، مبادرت به ساخت پرسشنامه گردید. ابتدا متون در حوزه فرهنگ ایثار و شهادت مورد بررسی قرار گرفت تا مجموعه‌ی متغیرهای اثرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت احصاء شود. در حدود ۸۰ متغیر در این

زمینه به دست آمد. این متغیرها در قالب گویه‌هایی دسته‌بندی و در اختیار سه تن از صاحب‌نظران و اساتید قرار داده شد. این ۸۰ متغیر به دلیل هم‌پوشانی به ۶۳ عامل تقلیل یافت. بعد از توزیع پرسشنامه‌ها و وارد کردن آن‌ها در نرم‌افزار SPSS ۵۵ سؤال با یکدیگر هم‌خوانی داشته و ۸ سؤال دیگر به صورت خودکار به وسیله نرم‌افزار به دلیل داشتن هم‌پوشانی با یکدیگر حذف شدند. به عبارت دیگر از مجموع ۶۳ گویه کلاً ۵۵ گویه در قالب ۸ عامل یا مقیاس گروه‌بندی شدند. آزمون KMO برابر ۰/۹۱۲ است که بیانگر کفایت اندازه نمونه است و آزمون بارتلت (۹۹۳۶/۳۴۳) بیانگر درستی تفکیک عامل‌ها از یکدیگر است. با عنایت به ادبیات و پیشینه پژوهش و با توجه به نظر متخصصان و صاحب‌نظران حوزه‌های علوم تربیتی و فرهنگ ایثار و شهادت و با توجه به فرضیه اول پژوهش چارچوب عوامل و مؤلفه‌های مفهومی تأثیرگذار بر فرهنگ ایثار و شهادت طراحی و تدوین گردید.

جدول شماره ۲۰. جمع‌بندی نهایی چارچوب عوامل و مؤلفه‌های مفهومی تأثیرگذار بر

فرهنگ ایثار و شهادت

ردیف	عامل	مؤلفه
۱	خداجویی	توکل بر خدا، ترجیح رضای خدا، انجام تکالیف الهی، پرهیز از دنیاپرستی، حق‌گرایی
۲	اطاعت‌پذیری از ولایت	اعتقاد به حکومت اسلامی، اعتقاد به ولایت مطلقه فقیه، ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی
۳	نگرش اجتماعی	تلاش و سازندگی، مقاومت و ایستادگی، مشارکت در کار گروهی، رعایت نظم، وظیفه‌شناسی
۴	ایثارگری مسلکی	احساس غرور ملی و مذهبی، دفاع از میهن، از خودگذشتگی، دگرخواهی
۵	ظلم‌ستیزی	مبارزه علیه بی‌عدالتی، معارضة با خشونت‌طلبی، مبارزه با تجاوزگری و ظلم، امر به معروف، نهی از منکر
۶	ایثارگری دینی	کشته شدن در راه خدا، کاری بالاتر از وظیفه انجام دادن، عمل شایسته، تقوا

۷	نگرش اعتقادی	هویت، ارزش‌ها، احساس غرور ملی و مذهبی
۸	نگرش سیاسی	سیاست خارجی، جنگ، عدالت

عامل اول، خداجویی با بیشترین بار عاملی، بیشترین تأثیرگذاری بر فرهنگ ایثار و شهادت را دارد؛ درحالی که عامل هشتم، نگرش سیاسی کم‌ترین تأثیرگذاری را بر فرهنگ ایثار و شهادت دارد.

۱۲ گویه بر عامل اول (خداجویی)، ۱۱ گویه بر عامل دوم (اطاعت‌پذیری از ولایت)، ۸ گویه بر عامل سوم (نگرش اجتماعی)، ۸ گویه بر عامل چهارم (ایثارگری مسلکی)، ۵ گویه بر روی عامل پنجم (ظلم‌ستیزی)، ۴ گویه بر عامل ششم (ایثارگری دینی)، ۴ گویه بر عامل هفتم (نگرش اعتقادی) و ۳ گویه بر عامل هشتم (نگرش سیاسی) قرار گرفته که علت قرارگیری هر گویه در هر عامل، ضریب همبستگی آن گویه است که تعیین‌کننده‌ی قرارگیری آن در عامل خاص است. در این پژوهش حداقل و حداکثر بار عاملی برای تأیید و قرارگیری گویه در هر عامل داشتن ضریب همبستگی در محدوده‌ی بین ۰/۳-۱ است.

آزمون فرضیه دوم

فرضیه دوم این تحقیق عبارت است از: «راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، از نظر گروه‌های مختلف متفاوت است». بین میانگین رتبه‌ها در راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت (راهبردهای آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و هنری) برحسب محل خدمت کارکنان تفاوت وجود دارد که این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار است، در نتیجه فرضیه صفر رد و فرضیه پژوهش پذیرفته می‌شود. به عبارت دیگر باید گفت که راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، از نظر گروه‌های مختلف متفاوت است. نتیجه این فرضیه با پژوهش‌های محققین زیر هم‌خوانی دارد و سوابق تاریخی حکایت از آن دارد که فرهنگ ایثار و شهادت‌طلبی مؤثرترین عنصر پیشبرد اهداف و حفظ ارزش‌های عالی اسلامی می‌باشد.

آزمون فرضیه سوم

فرضیه سوم این تحقیق عبارت است از «آموزش و پرورش ستون اصلی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت می‌باشد».

بین میانگین و مجموع رتبه‌ها در مؤلفه‌ی فرهنگ ایثار و شهادت در بین گروه آموزش و پرورش با گروه علوم پزشکی تفاوت ناچیزی وجود دارد؛ ولی این مقدار تفاوت از لحاظ آماری معنادار نیست؛ در نتیجه فرضیه صفر پذیرفته و فرضیه پژوهش رد می‌شود. به عبارت دیگر باید گفت که آموزش و پرورش ستون اصلی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نمی‌باشد.

از آنجاکه در نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، یکی از اهداف مهم، انتقال ارزش‌ها و فرهنگ اصیل اسلامی - ایرانی به دانش آموزان است، انتظار می‌رفت که ارزش‌های مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت از جایگاه والاتری در این گروه اجتماعی برخوردار باشد؛ اما در مجموع به نظر می‌رسد که جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت تا این حدی که قرار دارد، به دلایلی همچون نگرش سیاست‌گذاران آموزشی، محدودیت در تعداد اهداف و ... بیان شده باشد.

محدودیت‌های علمی پژوهش

هر تحقیق و پژوهشی با توجه به نوع و روش انجام آن دارای یکسری محدودیت‌ها و موانعی است که می‌تواند محقق را در دستیابی به نتایج مورد انتظار و مناسب با مشکل مواجهه نماید. در زیر اشاره‌ای به برخی از این مشکلات و محدودیت‌ها می‌شود:

۱- تکثر دیدگاه در خصوص فرهنگ ایثار و شهادت از منظر صاحب‌نظران مختلف، ساماندهی مطالب و ارائه منسجم به مخاطب را دشوار ساخته است.

۲- عدم آشنایی افراد با راهبردهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و سهل‌انگاری و کم‌دقتی بعضی از کارکنان در پاسخگویی به سؤالات که نیازمند توضیح و تأکید مجدد و بیشتر می‌گردید.

۳- عدم اطمینان برخی از پاسخگویان برای تکمیل پرسشنامه به دلیل نگرانی از وضعیت شغلی خود.

نتیجه‌گیری

از مهم‌ترین عوامل بازدارنده روند تکاملی جامعه و بزرگ‌ترین آفت انقلاب و حرکت‌های سازنده، آمیزش خطوط انحرافی و جریانات منفی با مایه‌های اصیل و پاک و برحق است. حق و باطل گاه آن‌چنان به هم می‌آمیزد که تمیز دادن و جدایی آن‌ها از یکدیگر محتاج به ایجاد سیل و موج قوی است تا لاشه‌ها را از درون دریای جامعه به بیرون پرتاب کند و گوهرها و مرجان‌ها و یاقوت‌ها را در درون بپرورد. حق و باطل گاه مانند کف و آب هستند که تشخیص و جدائی آنان

ساده است و گاه آن‌چنان به هم مخلوط شده‌اند که باید با حرکت‌های تند و پرحرارت از هم جدا شوند. انتخاب آگاهانه شهادت در سایه تفکر صحیح در چنین مواردی نقش خود را ایفا می‌کند، شهادت چنان حرارت و سوزی می‌آفریند و چنان حرکت و تکانی را به وجود می‌آورد که حق و طرفدارانش از باطل و پیروانش به خوبی جدا می‌شوند. شهادت شجاعانه نقش جدا کردن و شناساندن و سرانجام رشد و نمو حق و نابودی باطل را به طور احسن و اکمل در جامعه ایفا می‌کند و با این اثر، اجتماع را از رکود و جمود و انزوا خارج می‌سازد و با تصفیه عمیق، پویایی و بالندگی و کمال جامعه را تضمین می‌کند. مگر نه این است که مرگ به سراغ همه خواهد آمد و گریزی از آن نیست. پس چه بهتر آنکه با مردن معامله‌ای انجام شود و در برابر دادن سرمایه حیات و قربانی شدن، سود و نتیجه‌ای بزرگ عائد شود. با قاطعیت می‌توان گفت که نظام اسلامی با فرهنگ ایثار و شهادت پایدار می‌ماند. در غیر این صورت نیز ممکن است بماند ولی در باطن به تدریج هویت اصیل دینی محو می‌شود. ایثار و شهادت در اسلام، فوزی عظیم و عروجی برین است. شهید در اسلام زنده است، چون به راه حق قیام کرده است و نزد پروردگار منعم است، چون به حق پیوسته است و این اندیشه مبتنی بر خصوصیت دینی و عرفانی است. شهید با ایثار جان خویش، با فداکاری و از خودگذشتگی با سوختن و خاکستر کردن خود، قیام به آگاهی و قیام به قسط و عدل می‌کند. به حقیقت در فراموشی و عظمت، جان و حیات می‌بخشد. خود از جهان خاکی می‌رود اما به حیاتی برین و معقول درمی‌آید. کسی که در راه هدف‌های عالی اسلام با انگیزه‌ی تثبیت ارزش‌های اسلامی و انسانی جان خویش را فدا کند، به بالاترین درجه کمال ممکن دست یافته است و اوست که سرباز لایق و حقیقی اسلام به شمار می‌رود. با گسترش فرهنگ جهاد و شهادت‌طلبی، لرزه بر اندام دشمنان می‌افتد و آن‌ها را از نفوذ در دژهای اسلام مأیوس و ناامید می‌کند و چه بسیار پربرکت است برای مسلمانان و چه وحشتناک است برای دشمنان اسلام. پس تنها گسترش و رواج فرهنگ جهاد، ایثار و شهادت است که استقرار عدل جهانی را به دنبال خواهد داشت و فاصله گرفتن از این فرهنگ، یعنی ذلت و ضلالت جوامع و دور ماندن از قافله نور و هدایت. تأمل و تدبیر در فرهنگ شهادت به‌خوبی راه تعالی و تکامل انسان را می‌نمایاند. شهادت مقوله‌ای تأثیرگذار در شکل‌دهی به و هویت ایرانی است. باید از این فرهنگ به نحو شایسته و مطلوب در جهت هویت بخشی بهره گرفت. غفلت از فرهنگ شهادت، کار هویت‌یابی را دشوار می‌نماید. امیدواریم که خداوند توفیق قرار گرفتن ما را در مسیر جاده شهادت قرار بدهد.

منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه
- ۳- احمدی، فریا (۱۳۸۶). «آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت». مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، مازندران: دانشگاه مازندران، صص ۴۲-۱۳.
- ۴- احمدی، مجید (۱۳۸۷). «بررسی نقش دوره راهنمایی کشور در انتقال فرهنگ شهادت و ایثار و جهاد بر اساس تحلیل محتوای درسی فرهنگ اسلامی، فارسی و علوم اجتماعی». مجموعه مقالات همایش ملی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، اصفهان: دانشگاه اصفهان، صص ۸۹-۱۴۰.
- ۵- اسفندیاری، خلیل (۱۳۸۰). کارکردیابی و آسیب‌شناسی فرهنگ ایثار. نشریه رسالت، شماره ۱۰.
- ۶- اعظمیان بیدگلی، مولود (۱۳۸۹). «ارتقاء فرهنگ شهادت و ایثار در بین نسل جوان». همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت، زنجان: دانشگاه زنجان.
- ۷- آراسته‌خو، محمد (۱۳۸۱). نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی - اجتماعی، تهران، چاپخش، چاپ اول، ص ۷۷۷.
- ۸- آشوری، داریوش. (۱۳۸۹). تعریف‌ها و مفهوم فرهنگ. تهران: آگه.
- ۹- آنتونی گدنز، جامعه‌شناسی، ترجمه: منوچهر صبوری، ص ۷۸۵، تهران: نشر نی.
- ۱۰- باندورا، آلبرت (۱۳۷۲). نظریه یادگیری اجتماعی، ترجمه فرهاد ماهر، تهران: راهگشا.
- ۱۱- بنی اردلان، محمدجعفر (۱۳۸۸). معنی‌شناسی ایثار و نقش آن در توسعه کشور، مجموعه مقالات نشست علمی نهادینه - سازی فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، دانشگاه پیام نور استان همدان، اسفندماه.
- ۱۲- پناهی، محمدحسین (۱۳۸۵). ارزش‌های جهاد و شهادت در شعارهای انقلاب اسلامی، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۹.

- ۱۳- پناهی، محمدحسین، (۱۳۷۵). نظام فرهنگی، کارکردها و دگرگونی آن، پژوهشنامه، شماره ۳ و ۲
- ۱۴- تقی زاده اکبری، علی (۱۳۸۰). عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس، جلد دوم، انتشارات مرکز تحقیقات اسلامی
- ۱۵- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۶۱). علوم انسانی: اسلام و انقلاب فرهنگی، تهران: جهاد دانشگاهی
- ۱۶- دواس، دی. ای (۱۳۷۶). پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نائی، تهران: نشر نی.
- ۱۷- دهخدا، علی اکبر (۱۳۵۲). لغتنامه، جلد پنجم، تهران: دانشگاه تهران.
- ۱۸- ذبیح، علیرضا. (۱۳۸۴). عرفان سرخ، مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما
- ۱۹- سبحانی فرد، غلامعلی (۱۳۸۹). مجموعه مقالات ایثار و شهادت، دانشگاه زنجان.
- ۲۰- سواری، کریم (۱۳۸۸). بررسی عوامل تأثیرگذار ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه. مجموعه مقالات ترویج.
- ۲۱- شاعری، م، ح (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی شهادت‌طلبی و انگیزه‌های شهیدان، تهران: انتشارات شاهد.
- ۲۲- عشقی مطلق، معصومه (۱۳۸۰). بررسی عوامل مؤثر بر ترویج فرهنگ شهادت. گزارش تحقیق چاپ نشده.
- ۲۳- عنایت، حمید (۱۳۷۴). انقلاب سال ۷۹، ایدئولوژی شیعه و نقش آن در پیروزی انقلاب ۵۷، ترجمه مینا منتظر لطف، ماهنامه فرهنگ توسعه، شماره ۴
- ۲۴- غیاثوند، احمد (۱۳۸۶). بررسی میزان آگاهی، نگرش جوانان نسبت به عملکرد ایثارگران.
- ۲۵- فرزانه، عبدالحمید. (۱۳۸۸). جایگاه ایثار و شهادت در فرهنگ اسلامی. سایت نوید شاهد.
- ۲۶- قدرتی، زهرا (۱۳۸۵). راه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در میان جوانان. خبرنامه فرهنگ ایثار و شهادت، اول مهر.

- ۲۷- قدرتی، زهرا (۱۳۸۵). مصاحبه با سرکار خانم قدرتی پیرامون فرهنگ ایثار خبرنامه فرهنگ ایثار و شهادت، اول مهر.
- ۲۸- قنادان، منصور و دیگران؛ جامعه‌شناسی مفاهیم کلیدی، تهران، آوای نور، پائیز ۱۳۷۵، چاپ اول، ص ۱۱۴-۱۱.
- ۲۹- کاظمیان، منصور (۱۳۸۳). زندگینامه شهید عباس دوران، روزنامه کیهان شماره ۲۸ تیرماه.
- ۳۰- متانت، زیبا، مبانی دینی فرهنگ ایثار و شهادت، (۱۳۸۹/۰۳/۲۹).
- ۳۱- مدنی، آزاده، (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی تربیت دینی، فصلنامه کتاب نقد، شماره ۴۲، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۳۲- مردانی نوکنده، محمدحسین (۱۳۸۱). مقاله‌ی شهادت در اندیشه امام خمینی (ره) روزنامه کیهان، ۱۷ بهمن.
- ۳۳- مردانی نوکنده، محمدحسین (۱۳۸۸). نقش فرهنگ ایثار و شهادت در شکل‌دهی به جوانان ایرانی، مجموعه مقالات نشست علمی نهاده‌سازای فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه، دانشگاه پیام نور استان همدان، اسفندماه.
- ۳۴- ملک‌زاده، محمد (۱۳۸۷). نگاهی اجمالی به فرهنگ ایثار و مقاومت در قرآن.
- ۳۵- نجار زادگان، فتح‌الله، (۱۳۸۶). رهیافتی بر اخلاق و تربیت اسلامی، قم: دفتر نشر معارف.
- ۳۶- نظرات فرزندان ایثارگر، طرح پژوهشی، کارفرما: معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران.
- ۳۷- نورانی، حسین (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه. تهران: دبیرخانه شورای هماهنگی و نظارت بر امر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت.
- ۳۸- نورانی، حسین (۱۳۸۸). آسیب‌شناسی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه. تهران.
- ۳۹- نورانی، حسین (۱۳۸۸)؛ «آسیب‌شناسی شیوه‌های ترویج فرهنگ ایثار و شهادت»، پایگاه اینترنتی پایداری.
- ۴۰- هماهنگی و نظارت بر امر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت. ۱۰۷-۱۷، صص ۱۲۹.

- 41- Williams, Raymond. (1976). Key word, A Vocabulary of culture and society, London: Fontana.
- 42- Berelson, B. (1982) Content Analysis in Communication Research, Glencoe, Ill. the Free Press.
- 43- Borofsky, Robert. (1998). Cultural Possibilities in UNESCO world culture report, pp. 64-75.
- 44- Eisner, G.W.E. (1994). The educational imagination. U.S.A. McMillan College Publishing Company.
- 45- Joseph S. Nye, Jr, "Restoring America's Reputation in the World and Why It Matters", Subcommittee on International Organizations, Human Rights and Oversight House Committee, Foreign Affairs, March 4, 2010, (http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/19978/restoring_america_s_reputation_in_the_world_and_why_it_matters.html?breadcrumb=%2Fexperts%2F3%2Fjoseph_s_nye)
- 46- Klein. M.F (1981) A Conceptual Framework for Curriculum Decision Making. In the Politics of Curriculum Decision Making M.F. Klein (ED).
- 47- Short, E, C, (2002) Curriculum Development and Organization. Encyclopedia of Educational Research.
- 48- Statement of Senator Hillary Rodham Clinton Nominee for Security of State Senate Foreign Relations Committee, January 13 2009, available (<http://foreign.senate.gov/testimony/2009/ClintonTestimony>).
- 49- Wenzeler, B. M. (2003). The Presentation of the Holocaust in German and English School history textbooks- A comparative study, Edge Hill College of Higher Education, Ormskirk, En